

Već sam gore spomenuo ispravnu Dyggveovu konstataciju, da je prosječan tip salonitanskih bazilika s tri broda i oblom apsidom svetišta te s nartekсом i rjede atrijem na pročelnoj strani već u IV. st. n. e. bio postao univerzalan tip za sve mediteranske kršćanske zemlje. I Salona ima bazilika s nartekсом (8) kao i bez njega (3); jedna dapače ima atrij (Marusincac). Davno je poznato, da su brojne bazilike u Rimu imale ispred crkvene zgrade atrij, pa se neko doba smatralo, da je atrij bitan dio kanonskog tipa ranokršćanske crkve na Zapadu. Predilekcija je za atrij međutim ograničena uglavnom na sam Rim, središte kršćanstva i sjelo papa; a drugdje se atrij javlja samo u bogato i monumentalno izvedenim građevinama. I u Saloni ima atrij samo bazilika na raskošno i bogato uređenom groblju u Marusincu, gdje su se pokapali visoki crkveni prelati i odličnici. Pomanjkanje atrija ne može po tome biti razlog, da se neki kraj poveže uz Orijent; pogotovo nije to dovoljno, da se graditeljstvo nekog kraja poveže uz određenu provinciju Orijenta, u našem slučaju uz Siriju.

I veza diakonikona i protezisa s pobočnim brodom a ne sa svetištem crkve nije isključiva značajka Sirije; takva se veza javlja i u bazilikama drugih provincija carstva. Svakako je Condurachi u Saloni mogao navesti samo dva primjera takvog motiva između salonitanskih bazilika; a i ti primjeri nisu bez prigovora. Jedan je primjer bazilika na groblju u Marusincu, u kojoj se svetište s polukružnom apsidom, što strši iz istočnog zida crkve, potpuno odvaja od prosječnog rasporeda svetišta bazilika u Siriji. Drugi je primjer bazilika južnog groblja otkopana do puta, što od Solina vodi u Vranjic; u njoj su vrata, što vode iz diakonikona i protezisa u pobočni brod, unesena u slobodnu rekonstrukciju tlorisa ove bazilike, koji je Dyggve napravio mnogo godina nakon što su otkopani ostaci bazilike bili uništeni kod kopanja tupine za solinske tvornice cementa. Dyggve je još mogao vidjeti samo ostatke južnog ugla pročelja bazilike i utvrditi netočno situiranje u terenu Bezićeva tlorisa iskopina; na Bezićevu tlorisu ove bazilike nema međutim vrata, što vode iz diakonikona i protezisa u pobočni brod.

U Saloni nadalje nema nigdje motiva dvaju tornjeva sa strane pročelnog nartekса, koji je motiv poznat iz više crkava u Siriji. Dvije pravokutne prostorije u unutrašnjosti bazilike na groblju u Marusincu, koje su u zapadnom kraju ove crkve do pročelja naknadno bile izdvojene iz pobočnih brodova, da se u njima naprave dvije memorije, a na koje se prostorije Condurachi poziva kao na primjer utjecaja iz Sirije, nisu uopće dolazile do izraza u izvanjskom izgledu ove bazilike i nemaju stvarno ništa zajedničko sa sirijskim pročeljem s dva pokrajna tornja.

Condurachi osobito insistira još na tome, da se u bazilici na groblju u Manastirinama, i to na južnoj strani ove crkve, dvoja vrata otvaraju prema trijemu, koji je podržavan stupovima. Ali, ovdje u Saloni trijem ne ide neprekinuto od jednog na drugi kraj ove strane crkve, nego on obuhvaća samo dio ove strane crkve; time se razlikuje od trijemova u Siriji, koji su izgrađeni u čitavoj dužini crkve i tako monumentalno ističu južnu stranu nekih bazilika. Egger s pravom nagada, da su na južnoj strani bazilike u Manastirinama bila probijena dvoja vrata, jer je ta južna strana bazilike bila najbliža vjernicima, što su izlazeći iz neposrednog blizog grada htjeli posjetiti crkvu na groblju (usp. *Forschungen in Salona* II, str. 23). I Condurachi priznaje, da mnogi neobičan motiv u kršćanskom graditeljstvu Ilirika zahvaljuje svoju pojavu zahtjevima bogoslužja i pokazuje previranje i nestalnost oblika, koji prate pokušaje udovoljenja lokalnih potreba (*è giusto d'altra parte che alcune fra queste innovazioni dell'architettura religiosa dell'Ilirico si debbano alle necessità del culto e presentino l'incertezza dei tentativi locali*). I u ovom, kao i u svim sličnim slučajevima, bit će dobro i potrebno, da komparativno proučavanje umjetničkih oblika ne pusti s vida djelovanje i značenje lokalnih faktora.

U svakom je slučaju usiljeno i preuranjeno na temelju dosada iznesenih argumenata prikazati Siriju i njezine spomenike kao glavni faktor, koji je nadahnuo i odredio razvoj starokršćanskog graditeljstva u Saloni.

LJUBO KARAMAN

NEŠTO O DATIRANJU STAROHRVATSKIH ARHEOLOŠKIH NALAZA

Jovan Kovačević pozabavio se više puta pitanjima tipologije i datiranja nakita ranog srednjeg vijeka s teritorija NR Hrvatske. Nedavno je Jovan Kovačević (citiram dalje skraćeno J. K.) objavio je u *Istorijskom glasniku* 3—4, Beograd 1950, svoj najnoviji napis pod naslovom »Prilozi rešavanju postanka i razvoja južnoslovenskog zlatarstva i zlatarskih proizvoda u ranom Srednjem veku«. Koliko je taj napis doista naučan »prilog rešavanju« tih problema, pokazat će slijedeće činjenice:

I.

Opet se pojavila neosnovana tvrdnja »da S-naušnica vodi svoje poreklo iz ilirskog nakita« (str. 9). J. K. se u vezi s time poziva na Garašanina, koji je karičica s običnom jednostrukom petljom iz japodske nekropole u Jezerinama (kakovih uostalom ima češće među ilirskim ma-

terijalom) okrstio S-naušnicom.¹ Ovakve tipološke razlike — kao na primjer i one između slavenske ogrlice od deblje pletene žice, te prehistorijske, i to japodske tordirane ogrlice (pravi torques) (na ist. mj.) — morali bi razlikovati arheolozi, koji namjeravaju proučavati takav nakit.

¹ Garašanin, *Starinar* n. s. I, str. 33. — Vidi Radimský, WMBH III, str. 87, 174, sl. 154, 155, 158, 558. — Slavenska karičica s nastavkom u obliku slova »S« nije ni u kakvoj vremenskoj i genetskoj vezi s ilirskim karičicama, koje gdjekad imaju kvačicu, odnosno petlju na završetku, ali nigdje se, u tisućama ilirskih grobova Evrope, nije našla takva ilirska karičica, koja ima završetak u obliku slova »S«. Valja imati u vidu, da se tu zapravo radi o nastavku u obliku slova »S« iz latinske abecede, a ne iz ćirilske, jer bi ovaj u tom slučaju bio, naime, samo jedamput zavnut i, dakako, sličan petlji. Nije isključeno, da je Garašanina ćirilsko slovo »C« nehotično dovelo do ovog netočnog zaključka.

J. K. govori nešto i o kesteljskoj kulturi (str. 8), ali on ponovo dokazuje, da kesteljsku kulturu nije u njenoj biti razumio, već ju je uzeo sasvim školski ne ulazeći u njezinu analizu; inače bi ipak uočio, da se neki elementi nakita unutar te kulture mogu pratiti kasnije u ketlaškoj i bjelobrdskoj kulturi, koje su nesumnjivo slavenske u cijelosti. O tome će biti govora na drugom mjestu.²

Opsežni kataloški doneseni dio tog članka popraćen je brojnim crtežima naušnica (Tab. I—XXIX), koje je vjerojatno crtao sam J. K. Ovi crteži rađeni su doduše rutiniranom spretnošću, ali ipak već kao crtež nisu i ne mogu biti nikad naučni i dokumentarni ekvivalent dobroj fotografiji, jer su prepušteni više ili manje dobroj volji i točnosti zapažanja njihova izvađača. Tako i ovdje postoje crteži, koji nisu dokumentarno vjerni. To vrijedi na primjer za erdutsku naušnicu (Tab. XXIV, 3), na kojoj se ne razabire, da li je rađena na proboj, te za naušnicu iz Slakovaca (Tab. XIII, 2),³ koju gotovo ne bih prepoznao po ovome crtežu, premda se ona i erdutska nalaze u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu. Na osnovu crteža J. K.-a nije moguće ni naslutiti, a kamoli odrediti one pojedinosti izrade, koje su često veoma važne za atribuiranje nakita pojedinim radionicama. Tako su te naušnice prepuštene J. K.-ovu ličnom nahodjenju, da na crtežu naglasi ili ne naglasi ono, što želi.

S teritorija dalmatinske Hrvatske — koju J. K. uvijek zove Dalmacija, pa se ne zna, da li misli na teritorij rimske provincije Dalmacije, temata Dalmacije ili kasnije Dalmacije iz mletačkog vremena — donio je J. K., samo prema literaturi, znatan broj naušnica i interpretirao ih već prema svom gledištu. Valja istaknuti, da pored ovog objavljenog materijala naušnica arheološki muzeji NR Hrvatske (naročito Muzej hrvatskih starina u Splitu) sadrže još veoma mnogo neobjavljenih naušnica, koje J. K. nije uzeo u obzir. Međutim, očigledno je, da J. K. nije nikada iz blizine promatrao u originalu naušnice dalmatinske Hrvatske, kao što on uopće ne poznaje iz autopsije taj teren (na primjer, Biskupiju i t. d.), sudeći barem prema njegovu pisanju, što ga dovodi do sudbonosnih pogrešaka. On je, naime, izdvojio te naušnice od ostalog arheološkog materijala, te govori samo o njima, a ne uzima u obzir ni tipove grobova ni ostali popratni kulturni inventar, što je metodički nedopustivo. Specijalnu digresiju dopustio si je J. K. pri Biskupiji (str. 12—13), ali o tom slučaju govorit će detaljno kasnije. Pri Mravincima (str. 16), toj veoma važnoj starohrvatskoj nekropoli, učinio je J. K. očitu zbrku, tvrdeći, da Karaman u bilješci 28. svoje rasprave (Rad JAZU 268) citira S-naušnicu kao inventar groba, za koju na str. 14 te rasprave Karaman kaže, da ju je on našao pri iskapanju izvan groba. Zapravo Karaman u citiranoj bilješci 28. spominje jednu drugu karičicu bez S-nastavka, a ta se nalazila u grobu. Ta zbrka, odnosno smicalica, treba J. K.-u samo zato, da pokuša pobiti Karamana i da na osnovu nje da-

² U štampi je moj rad, koji se dodiruje baš ovog problema, u *Starohrvatskoj prosvjeti* ser. III, II (citiram taj časopis dalje kraticom SHP).

³ Ovaj lokalitet nosi ime Slakovci, a Kovačević ga je ovdje kao i prije u časopisu *Muzeji* 2, prekrstio u Slavkovac!

tira tu nekropolu kasnije od X. stoljeća, jer potpuno samovoljno datira ovu nekropolu čak »posle početka XI veka« (str. 18).

Na str. 14 navodi J. K. površno dvije naušnice s nalazišta Kapitul kod Knina, a one zapravo potječu s groblja u Biskupiji (SHP VI, 1—2, str. 32, br. 205, 206; v. SHP VII, 1, str. 43. br. 218). Jednoj od njih (br. 205) daje J. K. neobičan naziv »kurgurski tip«, što bi se, čini se, ticalo zvjezdolikih naušnica. Vezati taj tip, odnosno ukras zvijezde uz Kuturgure, samovoljno je i arheološki besmisleno, jer nema s njima nikakve izravne arheološke veze, kao što nam to dokazuju na primjer naušnice tog tipa sa Sicilije i t. d. (O zvjezdolikim naušnicama vidi moj rad, koji je u štampi u SHP II.) — Naušnica br. 206 također je i po mojem mišljenju vjerojatno kasniji zlatarski proizvod od ostalih starohrvatskih oblika naušnica i prelazi u onu kategoriju nakita, kojom se bavi etnografija. (Zašto J. K. te naušnice zove »folklorne«? Pa termin folklor obuhvaća u nauci običaje, pjesme i ostale elemente duhovne kulture, a nikako nakit!) Analogija sa vojvodanskim nalazom iz Bačkog Despotovca zanimljiva je, ali je ipak moguće, da su ove naušnice njegova »despotovačkog tipa« bile već u upotrebi u srednjem vijeku prije tog vojvodanskog nalaza datiranog novcem XIV.—XV. stoljeća (J. K. str. 34—35). U vezi s time napomenuo bih i to, da se dulja upotreba jednog te istog tipa nakita manifestira na primjer i na naušnicama XIV. stoljeća iz Srbije (koje J. K. naziva »tokajskog tipa«, str. 25), što se uostalom tipološki oštro razlikuju od sviju naušnica dalmatinske Hrvatske; one se susreću već u čuvenoj bizantskim novcem datiranoj ostavi XI. stoljeća iz Tokaja u sjevernoj Mađarskoj. Takve primjerke naušnica iz Srbije donose Mano-Zisi i Ljubinković-Čorović u vodiču kroz Muzej primjenjene umetnosti u Beogradu, na sl. 2 (U analizu njihova teksta na ovom se mjestu ne bih upuštao.) Na str. 7 iste publikacije oba autora navode kao primjer jedan slavenski ćup tipa rane gradišne keramike, koji je, međutim, bio nađen u Srbiji s novcem cara Dušana. Oni to s pravom tumače kao retardaciju takva oblika slavenske keramike. U vezi s ovim slučajem, po logici i stanovištu J. K.-a, rana slavenska gradišna keramika ne bi smjela uopće postojati u našim krajevima, a ni drugdje, u vrijeme, u koje je stavljala srednjoevropska kronologija, već bi se svi takvi primjerci morali datirati u vrijeme cara Dušana. To je, naime, metoda, koju J. K. specijalno primjenjuje na naušnice s našeg teritorija, da bi time pokušao dokazati svoje tvrdnje.

Naušnice iz Koljana kod Vrlike spominje J. K. (str. 16, br. 4, bilj. 48), ali način, kojim ih on crta (Tab. IX, 10) i opisuje, toliko je površan, da on time otkriva osnovni nedostatak svoje obrade tih naušnica, toliko specifične za teren dalmatinske Hrvatske. Da je J. K. imao prilike proučavati takve naušnice u originalu i uspoređivati ih s ostalima toga terena, ne bi se ograničio na to, da tako mimogred spomene: »... one (se) javljaju na više lokaliteta u Dalmaciji« (na ist. mj.), već bi spoznao, da su ovakve naušnice specifične baš za taj teritorij i da kičene naušnice, kao ove iz Koljana, predstavljaju očit proizvod domaćih radionica. Tad bi ih J. K. morao uvrstiti u svoju »tipologiju«, gdje na str. 47 doduše dopušta mogućnost, da postoji »proizvodnja dalmatinskih zlatarskih

radionica«, ali prelazi olako preko ovakvih proizvoda i ne smatra uopće potrebnim specificirati kičene naušnice tipa s jednom jagodom poput ovih iz Koljana, kao tipičan oblik nakita s tog terena. Takvih bi primjera bilo, dakako, više, ali smatram, da je ovaj potpuno dovoljan.

Naušnice iz Bosne i Hercegovine kao i Srbije poznaje J. K. očito bolje, jer ih je, čini se, ipak imao u rukama. — U vezi sa zlatnim nalazom iz Sofije (str. 27) pokušava on ponovno, da tako kažem, »pomladiti« poznati grobni zlatni nalaz iz Trilja, koji je jasno datiran bizantskim novcem druge polovice VIII. st. Tu tvrdnju nije J. K. ničim argumentirao, jedino na osnovi meke udaljenije sličnosti u nakitu obaju zlatnih nalaza, što predstavlja metodički lapsus, budući da je, po njemu, novac Komnena mjerodavan za datiranje nalaza iz Sofije, a tobože novac (sl. 9) nalaza iz Trilja (iako nije probušen) to, prema J. K-u, ne bi mogao biti.

S teritorija ostale Hrvatske J. K. je izostavio većinu naušnica, iako su one bile objavljene prije njegova napisa (u SHP III ser. I). Objavljene su naušnice ovih nalazišta: Prvić-Luka, Pribudić, Lipova glavica, Lešće, Sv. Marko, Vlaško polje, Kompolje, Tribalj, Crikvenica, Sisak, Bošnjaci, Županja i t. d. Naušnice tipa s tri jagode iz ostave nađene u Slakovcima razlikuju se u nekim pojedinostima (što ih tek dobra fotografija može reproducirati, a ne crteži J. K.) od tolikih naušnica istog tipa s tri jagode; naročito pak ostali nakit iz te ostave dokazuje njihovo kasnije datiranje, kako je to već 1903. napisao Brunšmid u VII. sv. n. s. Vjesnika hrv. arh. dr., str. 90 i d. Zanimljivo je da J. K. doduše citira djelo Riegl-Zimmermann (na str. 26, bilj. 21), ali da je u istom djelu⁴ već objavljena jedna tipična starohrvatska naušnica s četiri jagode nađena u Sisku, to je on smatrao potrebnim izostaviti. Isto je učinio s naušnicama iz Like, kao na pr. s naušnicom iz Sv. Marka i jagodama iz ostave Lipova glavica, koje je odavna već objavio Brunšmid.⁵ Preučivanje mu je bilo, čini se, potrebno i zato, da zaobide sve one značajke, koje obilježuju starohrvatske naušnice s gustim nalazima na području dalmatinske Hrvatske i rjeđim u Hrvatskoj između Save i Drave, jer se ne samo po pojedinostima načina izrade i ukrasa, te varijantama tipa, nego i po statistici nalaza, može ustanoviti postojanje domaćih zlatarskih radionica sa središtem na teritoriju dalmatinske Hrvatske.

Pripominjem također i to, da J. K., brka pojmove geografije, inače ne bi on tako površno stavljao lokalitete Slakovci (istočno od Vinkovaca), Kloštar (u Podravini) i Erdut (na Dunavu) na Balkanski poluotok, iako su oni u Panonskoj nizini, o čijim nalazištima počinje J. K. da govori čak na istoj strani 29.! Isto tako na pr. tvrdi J. K., da se poznati lokalitet Mogorjelo nalazi u Bosni (vidi: Tab. II, 8, IX, 7, XI, 5, XII, 4), međutim, ovaj važni lokalitet nije u Bosni, već se nalazi kod Čapljine, t. j. gotovo na administrativnoj međi Hercegovine i današnje Dalmacije.

⁴ Riegl-Zimmermann, *Die spätröm. Kunstindustrie* II tab. XXX, 7. — Kovačević uostalom (str. 26 bilj. 21) to djelo netočno citira, pa se nameće pitanje, da li je tu po srijedi samo nehaj?

⁵ Brunšmid, *Vjesnik h. a. d. n. s.* IV, str. 152 i d. — Brunšmid, *Vjesnik h. a. d. n. s.* V, str. 48 i d.

Nakon primjeraka iz Mađarske i Vojvodine prelazi on na Čehoslovačku, odakle je donio začudo veoma oskudan materijal. Trebao je pročitati noviju Eisnerovu radnju pod naslovom »K dějinam našeho hradíštního šperku«, koju je 1947. objavio Časopis Národního Musea v Praze (CXVI, 2, str. 142 — 162), pa se možda ne bi ograničio na samo četiri nalazišta. Ispustio je na pr. važne lokalitete Předmost, Staré Město i t. d., a nije dovoljno istaknuo ni Rybešovice ni Blučín, na koja su već upozorili Schráníl i Poulík.⁶ Uopće je Moravska slabo prošla, nju J. K., možda s obzirom na Velikomoravsku državu, ne registrira. Bit će tome razlog, što svi arheolozi u Čehoslovačkoj ističu pojavu naušnica u Moravskoj već koncem IX. stoljeća, dok ih u samoj Češkoj nema prije druge polovice X. i XI. stoljeća, a takve pojave J. K. zaobilazi. Nedavno je, uostalom, Poulík upozorio i na veze staromoravskih Slavena sa starohrvatskim zlatarskim obrtnicima, pa ga citiram doslovno: »Some finds show, dath the Old-Moravian Slavs stood in close connection with the Old-Croatian artisans«⁷. To vrijedi vjerojatno već za konac IX. stoljeća i za onaj dio X. stoljeća, u kojem traje Velikomoravska država (do 906. g.), ali preko takvih povezanosti J. K. prelazi potpuno.

O nalazima naušnica Slavena u Šleskoj J. K. navodi samo Rudelsdorf, dok tolike ostale nalaze t. zv. sječenog srebra datiranog novcem uopće nije uzeo u obzir.⁸ Iako J. K. pokazuje nastojanje da obuhvati naušnice Slavena uopće, pa prema tome donosi i nešto od ogromnog materijala naušnica Rusije po Kondakovu i Guščinu; on uočava samo ostave, a groblja, iz nerazumljivih razloga, uopće ne uzima u obzir. Navodim kao primjer takva propusta naušnice iz grobova u Vladimirskoj guberniji, koje je objavio Spicyn još 1905. u sv. 15 Izvestija Imp. arheol. kom. str. 100 i d. — Iz nepoznatih razloga izostavio je J. K. totalno naušnice s teritorija Poljske. Nije svrha ovih redaka upućivati ga o staropoljskim naušnicama, na koje je nedavno upozorio Kostrzewski u svojem sintetičnom djelu »Kultura prapolska« (str. 284. i d.) i o kojima postoji brojna literatura. Mislim, da nije moguće pisati sintetički o naušnicama sviju Slavena, a nije moguće razumjeti zlatarstvo u južnih Slavena, ako se ne uzme u obzir, pored glasovitog Niederleova djela o bizantskom nakitu (Příspěvky k vývoju byz. šperku i t. d.), još jednu temeljnu raspravu o toj problematici, koju je napisao Jakimowicz pod naslovom »O pochodzeiu ozdób srebrnych znajdowanych w skarbach wczesnohistorycznych« u varšavskom časopisu Wiadomości archeologiczne XII (str. 103—136). Među 14 skupina Jakimowiczeve klasifikacije nakita ima na primjer naušnica u njegovoj prvoj skupini, koje bi valjalo uzeti u obzir unutar okvira, što ga je sebi pokušao postaviti J. K. u svojem napisu. Valja ukazati također i na noviju tipološku i kronološku radnju Musianowiczeve »Kablaczki skroniove« u varšavskom

⁶ Schráníl, *Uorgesch. Böh. u. Mähr.*, str. 299. — Poulík, *Staroslov. Morava*, str. 42 i d.

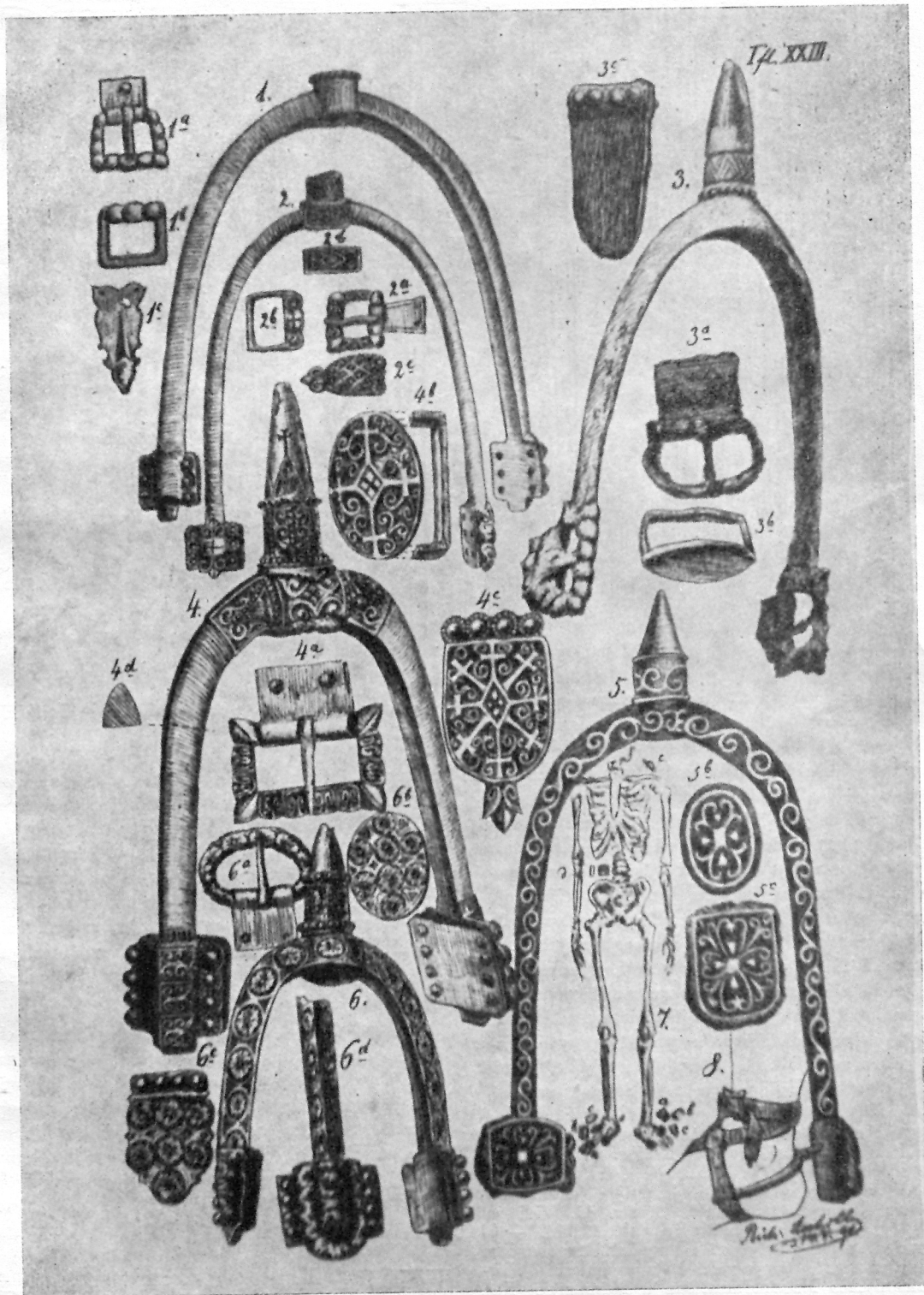
⁷ Poulík, n. dj., str. 201.

⁸ Vidi časopis *Altschlesien* II, 2, str. 129 i d.; III, 1, str. 67 i d.; V, str. 332 i d.

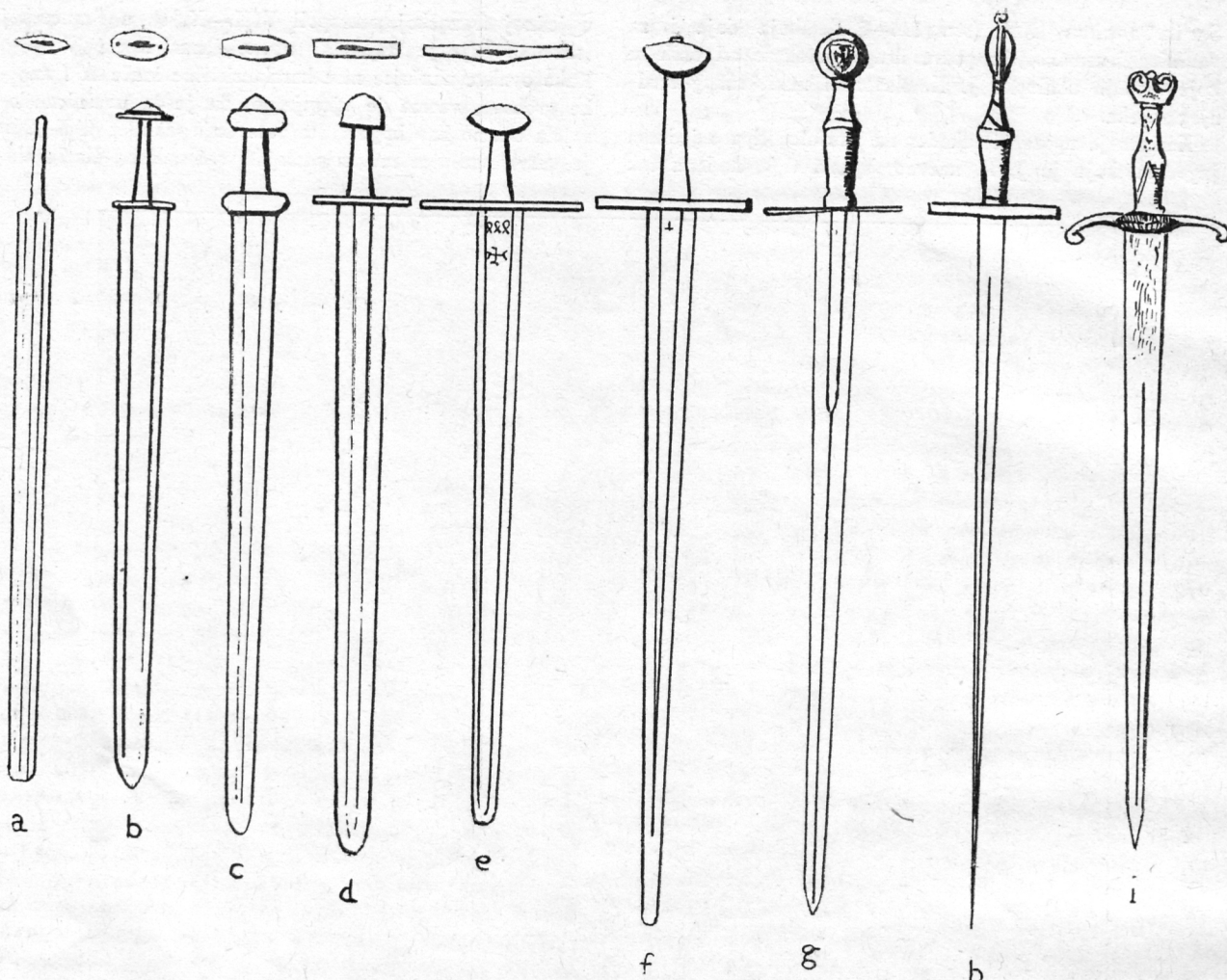
Swiatowitu XX (str. 115—232), koja daje i za naušnice izvan Poljske posve druge putokaze od onih, u koje bi htio ukalupiti J. K. slavenski nakit ranog srednjeg vijeka.

Korisno je upozoriti također na naušnicu tipa s jednom jagodom, koju je J. K. nazvao »spaski tip«, nađenu čak

u jednoj franačkoj nekropoli VIII.—X. st. u Francuskoj (str. 43), gdje je najmlađi novac denar Karla Velikog. Kako ovakve naušnice nisu karakteristične inače za franačke grobove, veoma je vjerojatno, da je ta naušnica dospjela onamo kao import, što potvrđuje također J. K. Dok je takva naušnica mogla postojati već u doba Karla Ve-

Sl. 1 — Starohrvatske ostruge karolinškog vremena iz Biskupije i Koljana (po Zschille-Forreru)

Sl. 2 — Razvojni oblici sredovječnog mača po Forreru: a = kasnolatenški; b = merovinški; c = karolinški; d = ranoromanički; e = kasnoromanički; f, g = gotički; h, i = kasnogotički

likog u franačkim grobovima^{8a}, nije, prema svemu, što J. K. tvrdi u svojem napisu, takva naušnica mogla postojati u to vrijeme, t. j. u IX. stoljeću u slavenskim grobovima, premda nema razloga sumnjati u to, da su takve naušnice postojale već u to vrijeme baš u dalmatinskoj Hrvatskoj, koja je bila, ne samo prema historijskim činjenicama, nego i po arheološkim elementima u dodiru s franačkim carstvom. Skepsa J. K.-a prema postojanju naušnica već u IX. stoljeću na tom teritoriju osniva se dobrim dijelom na tome, što se takve naušnice ne mogu barem prema dosadašnjem stanju istraživanja, datirati u ostaloj Jugoslaviji u to vrijeme, a pored toga, pojavljuju se takve naušnice i kasnije u srednjem vijeku. Novija opažanja i istraživanja dopuštaju nam zapravo samo to,

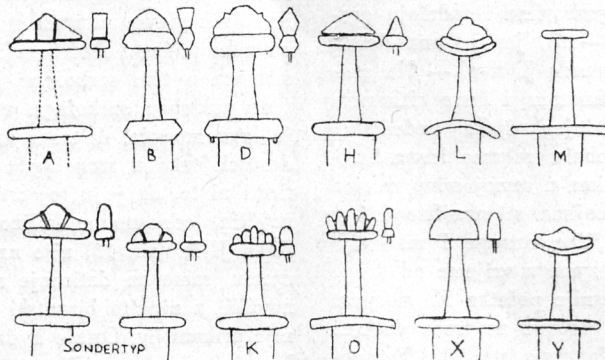
^{8a} Pripominjem, da su dvije srebrne naušnice tipa jedne jagode, rađene na proboj, nađene u sjev. Francuskoj, a smatra se, da su one franačke i datiraju se čak u VII. stoljeće. Objavljene su u publikaciji Jenny-Vollbach, *Germanischer Schmuck*, tab. 31, 2, 3, str. 45. Vidi još Boulanger, *Le mobilier funéraire*, tab. 39, 14. — U isto vrijeme otprilike stavlja se i navodna langobardska zlatna naušnica tipa s tri jagode, koja se nalazi u zbircama Germanisches Nationalmuseuma u Nürnbergu (Kat. Nr. F. G. 1822).

da uočimo činjenicu dulje upotrebe naušnica od IX. do XI. stoljeća u starohrvatskim nalazištima kroz srednji vijek.⁹ Nije, dakako, dosad sigurno utvrđeno, da li se tu radi o svim tipovima starohrvatskih naušnica, ili samo o onima s tri jagode. Nadalje nije svejedno, da li su naušnice nađene u grobovima ili u ostavama, a ove mogu biti i kasnije od grobova s naušnicama priloženim mrtvacu, ali J. K. takvu mogućnost uopće ne spominje. Tek pri budućim istraživanjima bit će prilike dati određeniji odgovor na niz ovakvih pitanja.

J. K. čini još i tu pogrešku, da ne uzima u obzir, kako je već spomenuto, ostale popratne nalaze uz naušnice, a njih same svrstava prema svojoj vlastitoj »tipologiji«. Ova je bila suviše bujna u njegovu prijašnjem napisu objavljenom u sv. 2. časopisa *Muzeji*, dok je ovdje, dođuše, suženija, ali zato krnja i nedovoljno jasna (str. 45 — 47). Fatalna je proizvoljnost njegova tipološkog nazivlja (tako bi na primjer njegov »češki tip« mogao po geografskoj logici biti također i, *horribile dictu*, »moravski«).

⁹ SHP ser. III, I, str. 35. — To bi se moglo nadopuniti još novijim opažanjima i istraživanjima Gunjače.

Da J. K. nije htio među tolikim naušnicama dalmatinske Hrvatske odrediti ikakve posebne tipove, nije slučajno. Treba se na primjer, samo sjetiti njegova stava pri naprijed spomenutim kićenim naušnicama iz Koljana, koje, prema pojedinostima ukrasa, nemaju analogija izvan teritorija dalmatinske Hrvatske. Naglašavam, da je i ovdje J. K. uzeo svoje tipološko nazivlje suviše *ad hoc*, pa ono ne može imati, na osnovu njegova nagađanja, ikakvu trajniju vrijednost. Tko ima volje i vremena, taj neka usporedi ove tipološke nazive s onim čudovišnim iz Muzeja 2, pa pa će nesumnjivo uočiti, da je ovom prilikom J. K., uz ostalo, bio nešto skromniji i izostavio svoj »biskupski tip«, što ga je tada bio kreirao. J. K. bi, naime, ipak jedamput morao prestati sa svojim poigravanjem u tipološkom nazivlju naušnica, kako on to čini, već bi se morao ograničiti na to, da istakne glavne tipove, koji moraju biti jasno determinirani na osnovi solidnog studija i promatranja, pa će tad biti u stanju odrediti glavne tipološke značajke naušnica, a tek onda pojedine varijante i lokalne subvarijante glavnih tipova. Za ovakva pitanja još je uvijek, uz izvjesne nadopune, osnovan okvir, što ga je slavenskoj arheologiji dao sam Niederle.¹⁰ Osim toga, J. K. uopće ne uzima u obzir pojedinosti izrade naušnice jednog te istog tipa; tako na primjer, karakteristične naušnice tipa s četiri jagode, koje tek u pojedinostima izrade dopuštaju njihovo atribuiranje ovoj ili onoj zlatarskoj radionici.¹¹ To bi morao biti cilj istraživanja

Sl. 3 — Neki glavni tipovi mačeva od VIII. do X. st. (po Petersenu i Arbmanu)

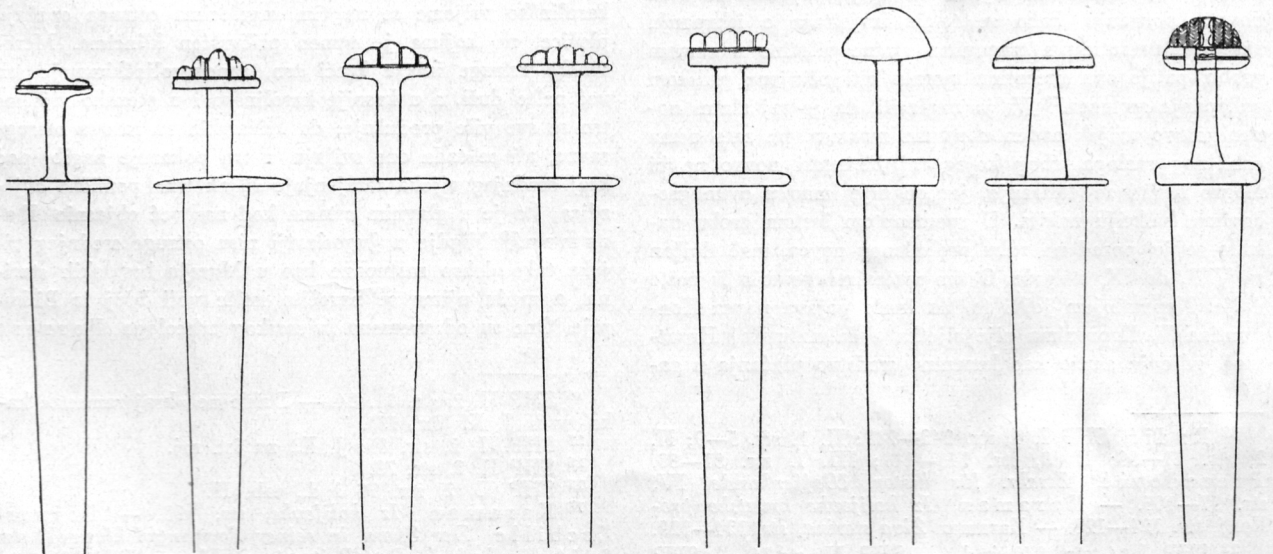
naušnica, odnosno zlatarskih proizvoda pri svakom ozbiljnom radu u tom smjeru, a ne gomilanje podataka, crteža i citata, kako to uporno čini J. K. sa svojom »tipologijom« *nota bene* ovako samovoljno grupiranog materijala.

Na zaključak, što ga J. K. (koji je izostavio svoje šesto poglavlje) na kraju iznosi, ne vrijedi se podrobnije ni osvrtni, jer on predstavlja, poput njegova uvoda, tendenciozno negiranje rezultata naučnih proučavanja arheoloških spomenika starohrvatskog doba, koji metodološki i po svojoj površnosti ne predstavlja bazu za naučnu izmjenu misli. Neistinita je tvrdnja, da među starohrvatskim spomenicima nema takvih, koji »nisu stariji od X veka« (str. 49); nadalje nije istina, da se igdje tvrdilo kako to ističe J. K., da je nakit (naušnice) »samo (sic! Z. V.) rasprostranjen na teritoriji hrvatske dofeudalne (zar doista dofeudalne? Z. V.) države« (ibidem). Proizvoljna je njegova tvrdnja o nekom omeđenju baš s X. stoljećem, jer to arheološki materijal ne dopušta, bile to naušnice ili ostali, ne manje važan, kulturno-historijski inventar. O nekim izrazitim primjerima takva materijala bit će govora nešto niže. Istina je, da postoje brojni nalazi naušnica s teritorija dalmatinske Hrvatske, koji dopuštaju, prema statistici nalaza i svojem obilježju, tvrdnju o postojanju domaćih zlatarskih radionica kod Hrvata u ranom srednjem vijeku, pa se zato i s punim pravom nazivaju starohrvatskima, kako je to dokazao Ka-

baš u tome od naušnica istog tipa u Moravskoj (lok. St. Město — Poulik, n. dj., tab. XLII, 15, 16) i još više od onih u Poljskoj (lok. Droltowic — Kostrzewski, n. dj., sl. 180), jer potječu iz različitih radionica.

¹⁰ Niederle, *Rukovět slov. arh.*, str. 192 i d.

¹¹ Tako se na pr. naušnice tipa s četiri jagode iz Hrvatske (lok. Lešće-SHP, ser. III, I, tab. IV) razlikuju

Sl. 4 — Starohrvatski mačevi od VIII. do X. st. (Muzej hrvatskih starina)

r a m a n. To je prihvatio čitav naučni svijet osim J. K. i možda nekolicine njegovih istomišljenika; on se, naročito zadnjih godina, služi svim sredstvima da dokaže nepostojanje starohrvatskih spomenika kulture u IX. i u X. stoljeću.

II.

Smatram za svoju dužnost osvrnuti se поближе baš na onu Kovačevićevu »digresiju o grobovima i sadržaju grobova u Biskupiji« (str. 12—13), jer je ona doista veoma karakteristična za metodu rada J. K-a. — Na groblju u Biskupiji kod Knina, poznatom i često citiranom arheološkom nalazištu ranog srednjeg vijeka, nađeni su, još koncem XIX. stoljeća, u grobnim rakama izvan bazilike sv. Marije, kao i u sarkofazima u samoj crkvi, veoma značajni grobni prilozi, među kojima se naročito ističu, uz bizantski zlatni novac, specifične ostruge i mačevi.¹² Ove su potonje dosad uvijek datirane u vrijeme od druge polovice VIII. stoljeća do najkasnije početka X. stoljeća. J. K. tvrdi, da ove biskupijske grobove ne treba datirati u VIII. stoljeće, već »u kraj XII veka« (str. 13.). Tu svoju tvrdnju obrazlaže J. K. ovim argumentima: A) Jednim probušenim zlatnim novcem Konstantina V. Kopronima nađenim u jednom grobu (str. 12); B) jednim mletačkim srebrnim novčićem iz XII. stoljeća nađenim s još jednim mađarskim srebrnim novčićem XII. do XIII. stoljeća u istom grobu s bizantskim zlatnim novcem IX. stoljeća (str. 12., bilj. 23); C) analogijama mačeva, prikazanima na stećcima s groblja u Biskupiji i na stećcima u Bosni i Hercegovini, s onima nađenim u grobovima, kako je to usput napomenuo Radić još u svoje vrijeme (str. 13, bilj. 26).

Ovim argumentima J. K-a dajem slijedeće opaske i korekture: ad A) Zlatni novac Konstantina V. Kopronima nađen je (kako J. K. sam kaže) samo u jednom grobu probušen (to je t. zv. šesti grob u Biskupiji), dok u ostalim grobovima, u kojima je nađen isti bizantski zlatni novac, taj nije probušen. Takav novac Konstantina V. Kopronima ustanovljen je u četiri od šest usporednih grobova uz baziliku sv. Marije u Biskupiji; pojedini od ovih novaca pokazuju, kako se to iz izvještaja o iskapanju razabire, urezotinu s tragovima zlatne pilotine u samom grobu, pa je ova urezotina morala biti učinjena prilikom pokapanja mrtvaca.¹³ Valja naglasiti, da je taj zlatni novac gotovo uvijek nađen u ustima mrtvaca, pa zato nema ozbiljnog razloga, zbog kojeg taj bizantski novac ne bi mogao služiti za datiranje, jer on nije imao u ovim grobovima funkciju nakita. U spomenutom šestom grobu nalazio se je, pored na rubu probušenog novca, mač tipičan za VIII. do IX. stoljeće. O tim mačevima govorit ću nešto dalje. Napominjem još i to, da inače pojava novca Konstantina V. Kopronima nije rijetka u dalmatinskoj Hrvatskoj, gdje je služio kao kurentno sredstvo plaćanja u ra-

nom srednjem vijeku, što može s mnogobrojnim podacima i dokazima potvrditi kako Muzej hrvatskih starina u Splitu, tako i Arheološki muzej u Splitu. Prema iznesenom otpada ovaj argument za bilo kakvo kasnije datiranje ovih biskupijskih grobova.

ad B) U sarkofagu u samoj bazilici sv. Marije nalazio se uz lijevu ruku (neprobušen) bizantski zlatni novac Vasilija I. i njegovih sinova, kovan oko 880. Spomenuti srebrni mletački i mađarski novčići ležali su u blizini kostura, i to »vrh glave« mrtvaca.¹⁴ J. K. se osvrće doduše citatom na neke podatke Radićeva izvještaja o okolnostima nalaza mrtvaca u tom sarkofagu, prema kojem je kroz nezaštićeni poklopac sarkofaga voda unijela dosta zemlje, pa je lako moguće, da su i ovi veoma tanki srebrni novčići dospjeli tako u sarkofag.¹⁵ Međutim, J. K. nije želio citirati ni to, da je u toj crkvi bilo izvan sarkofaga takvih novčića, odnosno »nekoliko komada sličnih novaca«.¹⁶ Kako J. K. (str. 13) nije naveo razloge, zbog kojih su, po njemu, samo za datiranje mjerodavni ovi kasniji srebrni novčići, a nipošto bizantski zlatni novac, njegov argument nije prihvatljiv. Ostaje li dakle i za najskeptičnijeg arheologa u ovom specifičnom slučaju datiranje ovog groba u sarkofagu otvoreno pitanje s obzirom na primjerke novca ustanovljenog u njemu, treba naći drugi put za njegovo datiranje. A taj je očigledan, premda je J. K. smatrao potrebnim da ga prešuti. U istom su naime grobu nađene dvije prekrasno rađene brončane ostruge, u vatri pozlaćene, inače dobro poznate i često spominjane u našoj i stranoj literaturi; one su s ostalim priborom u istom Radićevu izvještaju potanko opisane i pedantno reproducirane.¹⁷ Te su ostruge karakteristične po svom obliku i u čitavoj ih Evropi stavljaju u karolinško vrijeme, odnosno baš u IX. st. Ostavljam ovdje po strani mnogobrojne pojedinosti, dovoljno je upozoriti na tu činjenicu, da je razvoj ostruga uopće, a srednjovjekovnih ostruga napose, u Evropi poznat i vremenski određen. Sumarno se može reći, da su, kako je odavno poznato, ostruge prvi upotrebljavali Kelti, a uz njih i poslije njih i Rimljani; u merovinško je vrijeme uobičajenija ostruga s ušicama na završecima, kroz koje se provlačio remen, a u ranokarolinško vrijeme se na tim završecima ostruga opažaju pločice, na kojima je remen pričvršćen klincima. Merovinške ostruge imaju kraći trn, ranokarolinškima je trn već nešto duži, a u kasnije karolinško i u otosko vrijeme trn se sve više produžuje; do križarskih su ratova ostruge ravne, ali se tada one svijaju, a trn pokazuje nagib; pod kraj srednjeg vijeka zamjenjuje šiljak trna pomična zvjezdica, što je u glavnim crtama kod nas već objasnio Karaman.¹⁸ Nigdje u Jugoslaviji nisu ostruge srednjeg vijeka tako dobro zastupane kao u Muzeju hrvatskih starina, a među njima se naročito ističe veći broj iz Biskupije. One su od vremena švicarskog arheologa Forrera

¹² Radić, SHP I, 4, str. 242—247; II, 1, str. 5—9; II, 2, str. 71—86; II, 3, str. 143—147; III, 1, str. 31—38. Preradović, *Ztschr. für histor. Waffenkunde*, IV, str. 97—105. — Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, str. 124—128. — Karaman *Živa starina*, str. 124—129.

¹³ SHP I, 4 str. 242 i d. — SHP II, str. 74 — SHP III, 1, str. 36.

¹⁴ SHP II, 2, str. 71, 84. — Dakle ne »kraj ramena« kako tvrdi J. K. (str. 13).

¹⁵ SHP II, 2, str. 85; J. K., na ist. mj.

¹⁶ SHP II, 2, str. 73.

¹⁷ SHP II, 2, str. 76 i d., tab. II.

¹⁸ Karaman, *Iz kolijevke*, str. 128. — Forrer-Zschille, *Der Sporn in seiner Formentwicklung* I, str. 6—14. — Jahn, *Der Reitersporn*, Mannus-Bibl. 21, str. 4, lit., str. 14 i dalje.

ušle i u međunarodnu naučnu literaturu sl. 1);¹⁹ nitko nije (barem po mojem znanju) dosad osporio tvrdnju, da kićene biskupijske ostruge spadaju u vremenski okvir VIII, do X. stoljeća. Među njima se naročito ističu ostruge iz spomenutog sarkofaga, s nešto dužim trnom od trna željeznih srebrom tauširanih ostruga, nađene u jednom drugom grobu u prostoj zemljanoj raci izvan biskupijske bazilike, a i ovaj potonji je pouzdano datiran (također neprobušenim) bizantskim zlatnim novcem Konstantina V. Kopronima,²⁰ dakle je iz druge polovice ili konca VIII. stoljeća (taj grob prije nije bio spomenut).

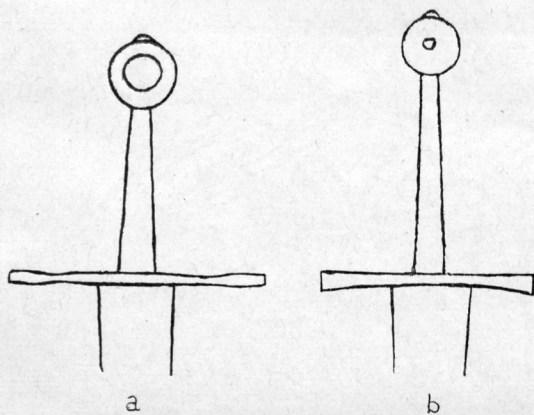
Ostruge iz groba u sarkofagu nešto su kasnije od tih tauširanih željeznih ostruga, datiranih koncem VIII. stoljeća, te prema svemu korespondiraju sa spomenutim zlatnim novcem Vasilija I. Uz to treba uzeti u obzir i motiv križa vidljiv na trnu tih ostruga (ovaj isključuje VIII. stoljeće), te osebujan dekor na njima, koji ima analogija s karolinškim i vikinškim ornamentima IX. stoljeća, a razlikuje se ponešto od dekora rozeta na dječaćkim bogato ukrašenim i kićenim ostrugama groba mladića u Biskupiji, inače sigurno iz istog vremena.²¹ Željezne ostruge iz Koljana kod Vrlike imaju trn poput ovih iz sarkofaga, ali one bi mogle biti ipak nešto starije, jer su na njima uočljive ušice na završecima ostružnog luka.²² Radić je već pri objavljivanju ukazao na one značajke, koje ih obilježuju, i on

¹⁹ Forrer-Zschille, n. dj. II, str. 9, 13, tab. XXIII. Za ostruge tipološki srodne biskupijskima vidi: Lindenschmit, *Alterthümer u. h. V.* V, str. 227 tab. 42, str. 230, sl. 1. — Schránil, n. dj., tab. 65, 6. — Reinecke, *Germania XII*, str. 98. — Schultz, *Präh. Ztschr.* XXIII, str. 308 i d. — Veck, *Alamanen in Württemberg*, str. 77, tab. 67A. — Bott, *Bayer. Vorgeschichtsblätter* 18/19, str. 59 i d., tab. 7. — Haseloff, *Tasillokelch*, *Münchner Beiträge* 1, str. 36 i d., tab. 12, 13, 14.

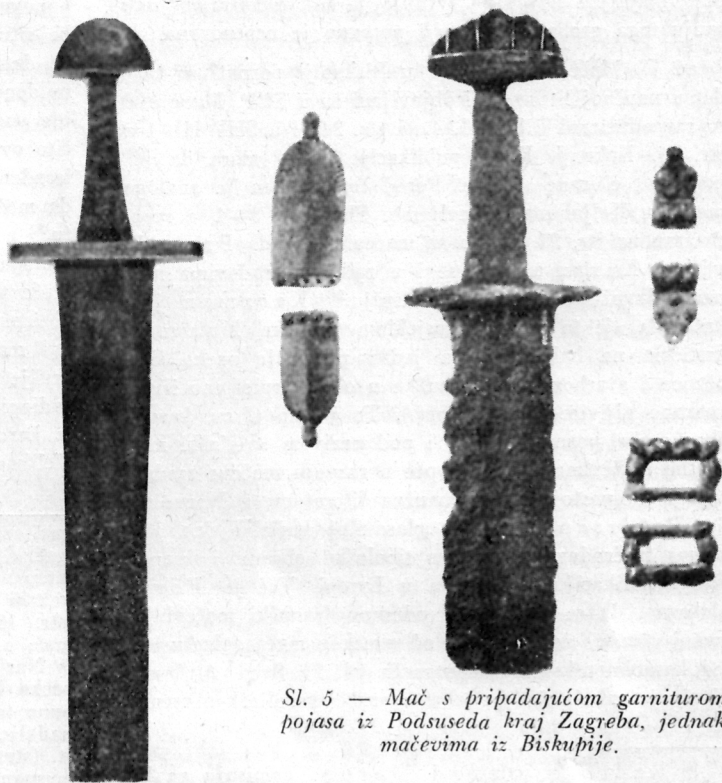
²⁰ SHP II, 3, str. 143—147.

²¹ SHP II, 1, str. 5—9.

²² SHP III, 3—4, str. 103 i d.

Sl. 7 — Tip mača iz XIU. st. u našim krajevima: a = Muć, b = Ribnik kod Ozlja (Povijesni muzej Hrvatske)

Sl. 5 — Mač s pripadajućom garniturom pojasa iz Podsuseda kraj Zagreba, jednak mačevima iz Biskupije.

Sl. 6 — Mač iz Brodskog Drenovca

pretpostavlja, da su te ostruge domaći rad. Međutim, na ovom se mjestu ne ću upuštati u pitanje podrijetla i tvorca takvih ostruga, jedino naglašavam, da su nosioci bili Hrvati. Išlo bi predaleko nabrajati još preostale ostruge dalmatinske Hrvatske iz tog i kasnijeg vremena, što ih ćuva Muzej hrvatskih starina, od kojih sam spomenuo najznačajnije²³ samo zbog boljeg razumijevanja ostruga iz sarkofaga biskupijske bazilike, koje je prešutio J. K. Zapravo nije teško spoznati, da je u grobu u tom sarkofagu bio pokopan mrtvac iz IX. stoljeća, jer je grob datiran tipičnim kićenim ostrugama pored zlatnog novca, a ti nalazi logično moraju biti međusobno povezani od onih srebrnih novčića posve tankih i trošnih, što smo ih naprijed spomenuli. Konačno valja pri ocjenjivanju tog grobnog nalaza uzeti također u obzir još i ostatke svilenе odjeće, koji se nažalost nisu ušćuvali.²⁴ Tu se, dakle, radi o nekom odličniku, koji je bio pokopan u taj sarkofag negdje pod kraj IX. stoljeća ili na prijelazu u X. stolje-

²³ Time dakako nisu iscrpeni svi nalazi ostruga iz naših krajeva; tako, na primjer nisam spomenuo kasniji tip ostruge s mnogo dužim trnom iz Varivode kod Skradina, vidi Preradović, n. dj. sl. 13. — Analogna ostrugama iz Koljana jest jedna ostruga u Zem. muz. u Sarajevu nepoznatog nalazišta, gdje ima još jedna nešto malo mlada ostruga iz Prijedora; vidi Karaman, *Povijest Bosne i Hercegovine* I, str. 627. — U najnovije vrijeme objavljene su još dvije kićene ostruge nađene u današnjoj Bosni u Sultanovićima kod Bugojna, koje idu uz ove biskupijske, a Čremošnikova ih datira u prijelaz od IX. na X. st. Vidi: *Glasnik Zem. muz.* n. s. VI, str. 318.

²⁴ SHP II, 2, str. 73. — Tu se spominje (str. 71) i tanka obuća na nogama uz ostruge.

će.²⁵ Naprijed navedena tvrdnja J. K-a o kasnijem datiranju toga groba u Biskupiji potpuno je neosnovana.

ad C) Mačevi iz grobova u Biskupiji poznati su također u naučnoj literaturi i objavljeni su u SHP. Fotografski su reproducirani u SHP I, 4 na str. 243 i u SHP III, 1 na str. 33. Kako J. K. te publikacije citira, mora da je i pogledao citirane snimke. Pored toga nađen je analogan mač i u Koljanima, objavljen u SHP III, 3—4, a reproduciran na str. 99. O tim su mačevima pisali Preradović i Karaman, pa se i u njihovim radovima mogu naći glavni podaci o tom oružju.²⁶ Karaman jasno kaže, da »je to mač s dvosjeklom oštricom, kratkom nakrsticom na balčaku, koja jedva proviruje preko širine oštrice i s vrhom mačeva vrška u obliku sploštene ili naroskane gljivice« (na ist. mj.). To je tip t. zv. karolinškog mača, poznat također i pod nazivom »vikinški mač«. O tim mačevima — kao uopće o razvoju mačeva srednjeg vijeka — postoji znatna naučna literatura, a Norvežanin je Petersen u svojoj glasovitoj knjizi²⁷ dao još i danas mjerodavnu preciznu tipološku obradu i kronološku klasifikaciju tog oružja u Evropi. Već je Forrer dokazao, da se merovinški odnosno franački mačevi (nazvani *spatha*) ne razvijaju od rimskog mača (*gladius*) već od kasnolatenskog keltskog mača (sl. 2); Šved Arbman donio je pak 1937.²⁸ pri obradi oružja karolinškog vremena

²⁵ Radić (a jednako i Marun) pripisuju ga knezu Branimiru, što ostaje zasad samo njihovo mišljenje. Vidi SHP II, 2, str. 86.

²⁶ Preradović, n. dj., str. 97—99. — Karaman, *Iz Kolijevke*, str. 124; — Karaman, *Živa starina*, str. 124—126.

²⁷ Petersen (Jan), *De norske vikingesverd*, izašlo u Kristianiji 1919.

²⁸ Forrer, *Schwerter und Schwertknäufe der Sammlung Schwerzenbach*, str. 12—13. — Arbman, *Schweden u. d. karolingische Reich*, str. 217. — Mačeve velike seobe naroda detaljno je proučavao nakon Petersena Šved Behmer. Vidi Behmer, *Das zweischneidige Schwert der Völkerwanderungszeit*, tiskano u Stockholmu 1939. On luči, uz ostalo, kratak rimski dvosjekli mač (*gladius*) od dugog rimskog dvosjeklog konjaničkog mača i ističe još sarmatsko-alanski dugi mač (str. 15). Germanski mačevi

ponovno Petersenovu klasifikaciju tih mačeva, prema kojoj bi citirani biskupijski mačevi pripadali Petersenovu tipu K, datiranom u IX. st., odnosno i njegovim varijantama, te donekle možda prijelazu na Petersenov tip O, koji već ide postepeno u X. stoljeće²⁹ (sl. 3). Arbman citira naročito ove mačeve iz Biskupije i tvrdi, da su oni mogli biti izrađeni već prije 800. godine.³⁰ Nadalje ističe Arbman, da mač tipa K nije nastao kod Vikinga, već na kontinentu,³¹ a kako taj tip ide po Petersenu baš u IX. st.,³² nema razloga sumnjati u to, da se tu radi o tipu karolinških mačeva, kako s obzirom na njihovo podrijetlo, tako i s obzirom i na njihovo vrijeme upotrebe. Zapravo su ova- kvi mačevi, što poučno ističe Rybakov, općevropsko oružje (izrađivano mnogo u porajnskim i gornjodunavskim radionicama),³³ koje se i importiralo u slavenske zemlje iz karolinškog carstva (sjetimo se poznate zabrane Karla Velikog o izvozu oružja u slavenske zemlje),^{33a} kao što

imali su za uzor rimski dugi mač kao i sarmatsko-alanski mač. Rimski je dugi mač od čelika, a razvija se od kasnolatenskog mača, koji je od mekana željeza; jedino su keltski mačevi u Noriku tvrdi, pa se manje savijaju (str. 18). Rimski konjica za Augusta upotrebljava dugi mač, a taj kasnolatenski mač uvozili su Rimljani isprva iz Norika. Germani preuzimaju taj tip mača, čini se, ipak preko Rimljana, a uvoze ga u slobodnu Germaniju potpuno tek u IV. st. (str. 20). Germanski narodi preuzimaju nadalje na Pontu sarmatsko-alanski dugi mač u III. i IV. st. (str. 21, tab. A, 11). Behmer razlikuje devet tipova germanskih mačeva seobe naroda, koje stavlja u tri skupine (str. 26), nadalje diferencira tipološki još oblike i drške mačeva i t. d. (str. 22 i d.).

²⁹ Arbman, n. dj., str. 226 i d. — Petersen, n. dj., str. 126 i d. — Karolinški mačevi su razvojno najbliži Behmerovu tipu VIII, njegove treće skupine, a taj je tip mača — za razliku od onih na sjeveru Evrope — ustanovljen ponajviše u srednjoj Evropi, te ide i u IX. st. (Behmer, n. dj., str. 180—189, tab. LVII, 1, LVIII, 1, 2, LIX, 1, 5, LX, 7).

³⁰ Arbman, na ist. mj.

³¹ Arbman, na ist. mj.

³² Petersen, n. dj., str. 105 i d.

³³ Rybakov, *Remeslo drevnei Rusi*, str. 224, 228.

^{33a} Zabrane g. 779., 803., 805., 811.; najoštrija je ona iz 805. *Mon. Germ. Hist. Leges. Capitularia I*, str. 131—136. Diedenhoferski kapitulat iz kasne jeseni 805. spominje

Sl. 8 — Kamena greda s natpisom kneza Branimira, datirana uklesanom godinom 888.

se ono po uzoru na karolinško oružje izrađivalo kasnije u Kijevskoj Rusiji. Ovi su podaci za nas dovoljni i potpuno se slažu s citiranom Karamanovom atribucijom tih mačeva, premda se Karaman nije služio (u svojoj knjizi) ni Petersonovim ni Arbmanovim ni Rybakovljevim materijalom.

Međutim, vratimo se biskupijskim mačevima. Nema sumnje, da su citirani mačevi — i bez obzira na to, što su u jednom ili drugom slučaju čak datirani bizantskim zlatnim novcem kon-VIII. st. — sami po sebi, po svojem obliku, mačevi karolinškog vremena, kakve su izrađivali već u VIII. st., u koje obično datiramo onih šest grobova. Iz historijskih je razloga vjerojatnije datirati te grobove s mačevima u Biskupiji u IX. st., t. j. u vrijeme odmah iza god. 800., kad su Hrvati privremeno došli pod ovisnost o Francima. Ovakvi mačevi karolinškog tipa čine zajedno s naprijed navedenim ostrugama u Biskupiji jednu povezanu cjelinu nalaza, te nije moguće ove grobove datirati drugačije nego u vremenski razmak od konca VIII. stoljeća do najkasnije početka X. stoljeća.

Pripominjem, da su mačevi karolinškog tipa i vremena u Jugoslaviji rijetko zastupani. Osim onih starohrvatskih iz Biskupije, Orlića i Koljana u dalmatinskoj Hrvatskoj (sl. 4) poznat je među srednjovjekovnim mačevima Zemaljskog muzeja u Sarajevu još jedan srodan takav mač, nađen u Mogorjelu,³⁴ a u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se još više mačeva. Jedan je iz Podsuseda kod Zagreba, o kojem je već pisao Šeper.³⁵ Taj podsusedski mač ubrojio bih među one tipa K (sl. 5), a jednak je mačevima iz dalmatinske Hrvatske; Šeper s pravom postavlja hipotezu o mogućnosti pripisivanja tih mačeva Slavenima.³⁶ — Daleko raniji je konjanički mač iz Rakovca u Srijemu, što ga je objavio Hoffiller, obradivši opremu rimskih vojnika u našim krajevima; ovo je zapravo *spatha* velike seobe naroda, a datirao bih je najvjerojatnije u V. do VI. stoljeće, dakle ne više u kasnorimsko vrijeme.³⁷ Rakovački je mač oštećen na balčaku, a također nedostaje balčak na maču iskopanom u samom Zagrebu na nalazištu Kruge; ovaj potječe iz kasnokelestjskog groba i franačkog je obilježja tipa nazvan *sax*. Objavio ga je Klemenc, koji taj grob datira u vrijeme oko god. 800.³⁸ — Četvrti primjerak je kasniji (sl. 6),

izričito zemlje Slavena i Avara. — Vidi još Paulsen, 22. Ber. R. G. K., str. 220.

³⁴ Truhelka, *Uoda kroz srednjovj. zbirku Zem. muz.*, str. 40, tab. I, 1. — Jabuka na tom maču nešto varira u obliku, jer nije narebrena poput onih na mačevima iz Biskupije i Koljana.

³⁵ Šeper, *Hrv. smotra* XII, 5. str. 205 i d., tab. I, 1.

³⁶ Šeper, n. dj., str. 209. — Valja još upozoriti na tu pojedinost, da je podsusedski mač također poput biskupijskog ukrašen srebrom, što je Šeperu izmaklo, jer ga je objavio neočišćenog.

³⁷ Hoffiller, *Ujesnik h. a. d. n. s.* XII, str. 104 — 105., sl. 39. — Za analogije vidi Veeck, n. dj., str. 77—80, tab. 68, A, 2, 3, 4, 69, B, 3.

³⁸ Klemenc, *Narodna starina* 35, str. 9, sl. 8.

nađen je u Brodskom Drenovcu, navodno u jednom grobu, i to na istom terenu, gdje je zagrebački Arheološki muzej vršio 1952. pokusna iskapanja i ustanovio kasnokelestjske grobove; taj mač nije dosad još bio objavljen, od željeza je i neukrašen, te ide u vrijeme oko god. 900. po Petersenovoj klasifikaciji (t. zv. tip X) i analogan je maču iz Kecela.³⁹ Poznati su nadalje više ili manje srodni mačevi iz Hohenberga i Blatnice, datirani pouzdano u IX. st., pa i mač iz groba ratnika s Hradčana u Pragu iz vremena oko god. 900, i t. d., a u djelima Hampela, Niederlelea i dr. mogu se lako naći daljnje analogije.⁴⁰ Značajna je također tvrdnja Eisnerova o upotrebi tih mačeva, iznesena u Niederleovu zborniku: »Slovanský velmož bojoval dvosječným mečem franckým« i t. d.⁴¹ Toliko o tim mačevima ranog srednjeg vijeka.

Za kasniji razvoj mačeva opet citiram Karamana: »Tekar iza god. 1000. biva nakrstica mača dulja; u XIII. vijeku okrugli i jajoliki oblik drška zamjenjuje spljoštenu kuglicu. Mačeva takvog kasnijeg (podvukao Z. V.) oblika imamo u muzeju u

Sarajevu pa u reprodukciji na stećcima kasnijeg srednjeg vijeka (podvukao Z. V.) u Dalmaciji i Bosni.«⁴² Truhelka pak kaže za mačeve franačkog vremena isto, dok za kasnije mačeve, iz vremena romanike, ističe ovo: »U XI. i XII. vijeku mijenja se oblik mača u toliko, što nakrstica na balčaku postaje dulja, dočim je drška još pokratka kao u predašnjih.«⁴³ Ovamo ide mač iz Glamoča, iskopan ispod jednog stećka (to je najstariji meni poznati mač koji je nađen ispod stećka u Bosni i Hercegovini).⁴⁴ U isto vrijeme idu vjerojatno mačevi reproducirani na kamenoj plastici u dalmatinskoj Hrvatskoj; ovi su svi manje-više rustično rađeni, pa tipološki ne mogu biti potpuno jasni, ali je ipak veoma vjerojatno, da je mač t. zv. hrvatskog dostojanstvenika u Sv. Mariji u Biskupiji iz X. do XII. stoljeća (to su oba mača ratnika na ulomcima transena u istoj crkvi), te ratnika na fragmentu plu-

³⁹ Petersen, n. dj., str. 158. i d., 126. — Fettich, *Arch. Hung.* XXI, str. 197, 259, tab. CXVII, 19. — Pripominjem, da je drugačiji čuveni mač navodno sv. Stjepana u Pragu, koji je Petersenova tipa T i ide u X.—XI. st.

⁴⁰ Hampel, *Alterthümer d. frühen Mittelalters*, I, str. 190; II, str. 427—428; III, tab. 322; II, str. 682; III, tab. 440; II, str. 656—657; III, tab. 431. — Niederle, *Zivot star. Slov.* III, 2, str. 528 i d., sl. 140 — Forrer, *Schwerter*, n. dj., str. 13—20. — Violet-le-Duc, *Dictionnaire* i t. d. V, str. 359 i d. — Lindenschmit, *Alterthümer* u. h. V. III, 11, str. 211, tab. IV. — Lindenschmit, *Handbuch d. deutsch. Altertums*, I, str. 217—239. — Behrens, *Merowingerzeit*, str. 41, sl. 88. — Fettich, n. dj. str. 195 i d.

⁴¹ Eisner, *Obzor praehistoricky* IV, str. 56.

⁴² Karaman, *Iz kolijevke*, str. 124.

⁴³ Truhelka, n. dj., str. 41.

⁴⁴ Čurčić, *Star. oružje u Bosni i Herc.*, sl. 97.

teja crkvice sv. Martina u Pridrazi kod Karina.⁴⁵ To je vrijeme, kada u Evropi ulaze u upotrebu mačevi nazvani »krstaški«, koji idu u vrijeme romanike. U XIII. i XIV. stoljeću mačevi dalje evoluiraju, jer im se držak sve više produljuje. Truhelka spominje, da tad »balčak predstavlja veliki krst« i dalje kaže: »Vremenom postaje drška tako duga, da se mačem vladalo sa obje ruke...« »Ovo je mač običajan na našim stećcima (podvukao Z. V.), a značajno mu je obilježje spljoštena kruškolika glavica na dršku.«⁴⁶ Tad, naime, romanički mač prelazi u gotički. To je na primjer po Čurčiću, veliki mač iskopan ispod jednog stećka u Blagaju kod Mostara, kao i onaj iz Donjeg Brodca kod Bijeljine.⁴⁷ Čurčić kaže: »Na stećcima isklesani mačevi pripadaju ponajviše ovom obliku.«⁴⁸ Kako vidimo, pojavljuju se na stećcima redovito tek ovakvi mačevi od XIII. stoljeća dalje, koji su vremenski povezani sa stećcima. Ponekad ima moguće na tim stećcima još tipova mačeva iz XIII. stoljeća s obilježjem vremena kasne romanike, ali ti su slučajevi rijetki. U zbirci Povijesnog muzeja Hrvatske nalazi se nekoliko izrazitih primjeraka mačeva XIII., XIV. i XV. stoljeća, pa se na tim primjercima mogu tipološke razlike zorno uočiti (sl. 7.). Citirana opažanja Truhelke, Čurčića i Karamana o mačevima na stećcima potvrđuju također i najnoviji snimci stećaka iz Radimlje kod Stoca, što ih je nedavno objavio Benac.⁴⁹

Stećci u Biskupiji pripadaju sklopu sviju ostalih stećaka iz Bosne i Hercegovine, te nema razloga njih same, kao i mačeve prikazane na njima, vremenski izuzeti od ostalih. Radić nije, dakako, god. 1895., kad je upozorio na analogije mačeva sa stećcima, raspolagao svim potrebnim naučnim podacima o tipološkom razvoju srednjovjekovnih mačeva i o njihovoj kronologiji, premda Radić kaže (baš na ovom mjestu, što ga navodi J. K., a koje je on prešutio), da su veliki mačevi bili u upotrebi kroz cijeli srednji vijek.⁵⁰ »Zanimljiva analogija«, kako je naziva J. K., na str. 13 svog napisa,

⁴⁵ Karaman, n. dj., sl. 145, 130, — SHP I, 4, str. 246. — Preradović, n. dj. sl. 6.

⁴⁶ Truhelka, na ist. mj.

⁴⁷ Čurčić, n. dj., 98, 99.

⁴⁸ n. dj., str. 88.

⁴⁹ Benac, *Radimlja* i t. d., tab. XII 24, XV, 30, 31, XVII, 37, XIX, 41, XXIV, 50, XXVII, 57, XXX, 67, XXXIII, 68. — Balčaci mačeva na tri posljednja od citiranih stećaka nešto su doduše kraći, ali zbog rustičnosti izrade oni moraju ukazivati na one oblike ranijih mačeva iz romaničkog vremena.

⁵⁰ Radić, SHP I, 4, str. 246—247.

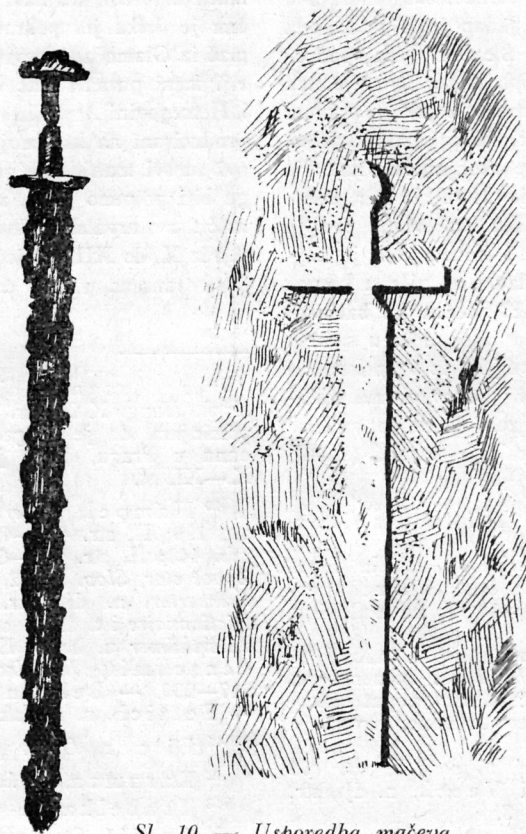
postaje doista naučno nezanimljiva i potpuno je neumjesna, budući da su citirani mačevi grobova u Biskupiji iz franačkog vremena, t. j. VIII. do X. stoljeća, a plohozebareni mačevi na stećcima drugačiji, te nekoliko stoljeća kasniji, i to jednako na stećcima Biskupije, kao i na ostalim u Bosni i Hercegovini (sl. 10). Prema svemu otpada, dakako, u cijelosti i ovaj treći argument.

Za samo nalazište groblja uz crkvu sv. Marije u Biskupiji valja konačno još naglasiti, da je ono bilo nesumnjivo dugo u upotrebi, barem⁵¹ od konca VIII. stoljeća odnosno IX. stoljeća dalje kroz srednji vijek sve gotovo do dolaska Turaka. Razumljivo je, da se u okviru istraživanja vršenog još potkraj XIX. stoljeća naišlo također i na veći broj predmeta u grobovima, koji moraju biti i iz kasnijeg srednjeg vijeka, a nije ih se uvijek sve točno znalo i moglo vremenski atribuirati. Naušnica je svakako na ovom velikom nalazištu bilo starijih i mlađih, jer su one bile dulje u upotrebi kroz srednji vijek, a novija istraživanja Gunjače na tom terenu indiciraju već izvjesne nadopune, a možda i korekture Karamanove teze.

Međutim, ničim nije dokazano, da Slaveni nisu već u IX. i X. stoljeću upotrebljavali i izrađivali naušnice na teritoriju dalmatinske Hrvatske, a treba imati u vidu, da su takve naušnice već bile u upotrebi u Evropi u to vrijeme (primjer naušnice u spomenutoj franačkoj nekropoli datirana novcem Karla Velikog), a inače su značajnije za Slavene uopće i za dalmatinsku Hrvatsku napose, nego za bilo koji drugi narod jugoistočne, srednje i zapadne Evrope. Ako naime svi Slaveni nemaju redom takav

nakit već u to vrijeme u istoj mjeri, nije kazano, da ga pojedine narodne skupine nisu mogle, pod povoljnijim uvjetima, već imati u IX. i X. stoljeću. U starohrvatskoj državi i u Velikomoravskoj državi nailazimo već na nakit u IX. stoljeću, dok se nešto kasnije on pojavljuje u upotrebi kod mnogih ostalih skupina Slavena. Nema nadalje razloga sumnjati u postojanje domaćih radionica naušnica u dalmatinskoj Hrvatskoj od IX. stoljeća dalje, jer kasnija upotreba naušnica na tom terenu i pogotovo kod drugih Slavena to ne isključuje. Sva nastojanja J. K.-a nisu mogla oboriti tvrdnje o postojanju groblja na

⁵¹ Pojedinačni su nalazi s nekropole u Biskupiji još i raniji, tako poznata rana slavenska brončana garnitura uzoraka za tiještenje iz VII. stoljeća (vidi Karaman, *Mravinci* n. dj., sl. 17), te još neobjavljene germanske, i to ostrogotske kopče i fibule datirane u početak VI stolj.

Sl. 10 — Usporedba mačeva

redove iz IX. i X. stoljeća u dalmatinskoj Hrvatskoj, kad se pojavljuju i naušnice među ostalim grobnim inventarom tog vremena. Tako se na primjer ne mijenja Karamanovo datiranje nekropole u Mravincima smicalicom, kojom se J. K. u ovom slučaju služi (pitanje S-naušnice, str. 16). Ostruge i mačevi iz grobova u Biskupiji nesumnjivo su iz IX. stoljeća baš tako sigurno, kao što je natpis hrvatskog kneza Branimira na kamenoj gredi, ukrašenoj pleterom, iz Gornjeg Muća, datiran uklesanom godinom 888. (sl. 8)! Kovačevićovo udešeno tumačenje (str. 12 i 13) materijala iz Biskupije ne može ništa na tim arheološkim i povijesnim činjenicama mijenjati i ne može se s naučnog gledišta opravdati. Njegov stav prema starohrvatskim spomenicima signalizirao je on toliko simptomatskim usklični-

cima u sv. 2 časopisa *Muzeji*,⁵² a sada vidimo potpuno jasno, naročito na ovom primjeru Biskupije, što je u konkretnom slučaju iščišćavanje tobožnje »prelazne dalmatinske grupe«, najavljeno u onom promašenom Garašanin-Kovačeviću »*Priručniku*«⁵³ na str. 39. Ideja vodilja takvog nastojanja je u tome, da se zapravo njime negira postojanje arheoloških spomenika Slavenstva na Jadranu u IX. i X. st., a to može dandanas samo ići u prilog onima preko mora, koji bi htjeli silom dokazati, da Hrvati imaju vrlo malo, odnosno da gotovo i nemaju svojih kulturnih manifestacija u ranom srednjem vijeku na području tadašnje svoje države, usprkos svim arheološkim spomenicima i povijesnim izvorima.

ZDENKO UINSKI

POVODOM NAŠEG PRVOG PRIRUČNIKA SLAVENSKE ARHEOLOGIJE S OSVRTOM NA JOŠ NEKE NOVIJE PUBLIKACIJE S TOG PODRUČJA

Potpuno istovremeno objelodanjene su dvije knjige o materijalnoj kulturi Slavena u ranom srednjem vijeku, i to knjiga jugoslavenskog arheologa dra Josipa Korošca, profesora Univerze u Ljubljani, pod naslovom »*Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*« (izdanje Arheološkog seminara Univerze u Ljubljani, str. 403, sl. 199, vel. 8°, pisano slovenski, naklada 1200 primjeraka, doštampano u kolovozu 1952. u Ljubljani), te knjiga poljskog arheologa dra Witolda Hensela, docenta Sveučilišta u Poznanju, pod naslovom »*Słowiańszczyzna wczesnosredniowieczna. Zarys kultury materialnej*« (izdanje Poljskog preh. dr. uz pomoć Polj. akad. znanosti, str. 379, sl. 329, vel. 8°, pisano poljski uz francuski rezime, naklada 1200 primjeraka, doštampano u kolovozu 1952. u Poznanju). Henselova publikacija ima pored rezimea i registar, što oboje nedostaje Korošcevoj.

Valja istaknuti, da se ove dvije knjige, koje obrađuju jednu te istu temu, znatno razlikuju u metodici obrade i u rasporedu ukupne građe. Konceptija Henselove knjige je donekle pod utjecajem djela čuvenog poljskog arheologa učitelja Henselova Jozefa Kostrzewskog, »*Kultura prapolska*« (1947), odnosno »*Les origines de la civilisation polonaise*« (1949). Međutim, knjige Kostrzewskoga po mojem su mišljenju kao sintetično djelo daleko korisnije od najnovije gore citirane Henselove knjige; u

njoj će se doduše naći ova ili ona nova pojedinost, koje ne navodi Kostrzewski, ali — ukupno uzevši — u njoj se zrcali uz svu Henselovu erudiciju, jedna pojava, a to je nedostatak rješavanja bilo kakvih etnogenetičkih problema, o kojima nije kazao ništa, kao ni o razvoju kulturnih skupina u Slavena ranog srednjeg vijeka. Korošec je nasuprot mnogo pažnje posvetio tim djelomično zamršenim i složenim pitanjima, koja on i ne namjerava rješavati, ali donosi o njima mnoge dragocjene podatke na prvih pedeset stranica svoje knjige; svoje je djelo inače Korošec, kao praški dak, koncipirao uglavnom prema knjizi Lubora Niederlea, »*Rukovět slovanské archeologie*« (1931).

Glavna je značajka Henselove knjige, da je, poput Kostrzewskog, obuhvatio gospodarske prilike u Slavena, koje je, uz pomoć etnografije, potanje obradio; to je čini mi se, i najznačajniji dio njegove knjige. Korošec, međutim, u pitanja slavenske ekonomike uopće nije dirao (ogradiвши se od toga u svojem uvodu), kao što ih ni Niederleov Rukovět ne sadrži, premda je Niederle u svojim »*Slovanskim starožitnostima*«, tom još uvijek najvećem sintetičnom djelu s područja slavenske arheologije, dakako, uzeo u obzir i gospodarstvo prema tadašnjem stanju znanosti (*Zivot starých Slovanů*, III, 1, str. 1—204).

⁵² J. K., *Muzeji* 2, str. 121, 124. — J. K., *Istor. časopis SAN* I, str. 225, gdje je on lik vladara na poznatoj kamenoj krstionici u Splitu iz XI. st. pretvorio u Iruda!

⁵³ Garašanin-Kovačević, *Pregled materijalne kulture južnih Slovena* i t. d., str. 39. — O toj knjizi vidi *Historijski zbornik* IV, str. 407.—420., gdje je štampan zapisnik diskusije održane u Zagrebu. U odgovoru na tu diskusiju (*Istoriski glasnik* 3—4, 1951, str. 120 i d.) tvrdi oba autora, uz ostalo, da je pitanje datiranja nakita iz Trilja definitivno skinuto s dnevnog reda« (str. 127), jer navodno, kako oni naglašavaju, sam Karaman kaže, da je zlatni novac Konstantina V. Koprornima bio probušen i da, prema tome, vrši funkciju nakita. Međutim, Karaman nije nigdje takvu tvrdnju napisao (zato i oba autora ne

navode ovdje ni Karamanov citat), premda je često pisao o triljskom nakitu, jednostavno zato, jer spomenuti zlatni novac iz Trilja uopće nije probušen; ova se činjenica, uostalom, može lako provjeriti, budući da je taj zlatnik (sl. 9) s ostalim triljskim nakitom stalno izložen u Arheološkom muzeju u Splitu (inv. br. 4834). Ovakvo nasilno argumentiranje obojice autora čak pomoću neistine onemogućuje, dakako, svaku diskusiju, pa bi doista trebalo staviti ovdje i točku. To tim više, jer su sada o citiranoj knjizi obojice autora u ljubljanskom *Zgodovinskom časopisu* V. dali Korošec (str. 341.—351.) i Grafenauer (str. 170—173) nov obilni materijal kao posljednju riječ. — O ovdje prikazanom Kovačeviću napisu vidi Korošec, *Arheološki vestnik* III, 2, str. 323—331.